

IZ ŽIVLJENJA NEKDANJIH KAMNIŠKIH USNJARJEV IN ČEVLJARJEV

MOJCA SIFRER — ZORA TORKAR

ZGODOVINA USNJARSTVA V KAMNIKU

Usnjarska obrt ima v Kamniku že dolgo tradicijo. Po Terezijanskem katastru kot najstarejšem viru, ki sva ga v svojem delu še upoštevali, je bilo leta 1752 v tem mestu osem usnjarjev in dva čevljarja.² Tudi popravki Franciscejskega katastra iz leta 1868 izkazujejo v Kamniku osem usnjarjev, ki so imeli skupaj dvanajst strojarn: Pollak in Iglíč sta imela po tri, ostali pa po eno. Kamniški usnjariji se niso ukvarjali izključno s to obrtjo, temveč tudi s poljedelstvom in živinorejo, Iglíčeva družina pa še z mlinarstvom in celo vinogradništvom.³ Po podatkih iz leta 1880 je bil Kamnik med najpomembnejšimi usnjarskimi središči na Kranjskem. V njem je takrat delovalo sedem usnjarn (toliko samo še v Žužemberku na Dolenjskem), ki so skupno plačevale 36 fl. 75 kr. obrtnega davka, kar je največ med vsemi usnjarskimi kraji na Kranjskem.⁴ Isto število usnjarn je bilo v Kamniku tudi leta 1907.⁵ Po prvi svetovni vojni pa se je njihovo število skrčilo le na tri. Od teh je Jerebova usnjarna delovala do leta 1927, Pollakova do druge svetovne vojne, največja med njimi, Knafličeva, pa se je v času tik pred drugo svetovno vojno uvrstila med šest največjih v Sloveniji⁶ in je edina, ki pod novim imenom UTOK deluje še danes.

KNAFLIČEVA TOVARNA USNJA V KAMNIKU

Začetki sedanje tovarne usnja UTOK v Kamniku segajo v prva leta 19. stoletja, saj je že leta 1805 na tem mestu stala usnjarna Jakoba Umschlakarja. Za njim je obrat prevzel Matjaž Pfeifer, po njegovi smrti leta 1846 pa je usnjarno in hišo podedovala njegova hči Jožefa, ki se je leta 1850 poročila s Karlom Terpincom, prav tako usnjarjem.⁷ Ta je umrl leta 1878, njegovi obrti pa sta ostala zvesta tudi njegova sinova Avgust (1853—1925) in Franc (1855—?). Za njima je usnjarsko delavnico prevzel Avgustov sin, Avgust ml. (1888—?), ki je bil poročen z Marijo roj. Grčar ter pozneje ponovno poročeno Kregar.⁸ Le-ta je leta 1924 usnjarno in stanovanjsko hišo prodala Tonetu Knafliču. Knaflič je kot zadnji privatni lastnik vodil ta usnjarski obrat v Kamniku do nacionalizacije leta 1946, to je celih 22 let in jo v tem času razvil iz obrtne delavnice v tedaj enega največjih usnjarskih obratov v Sloveniji. Za-

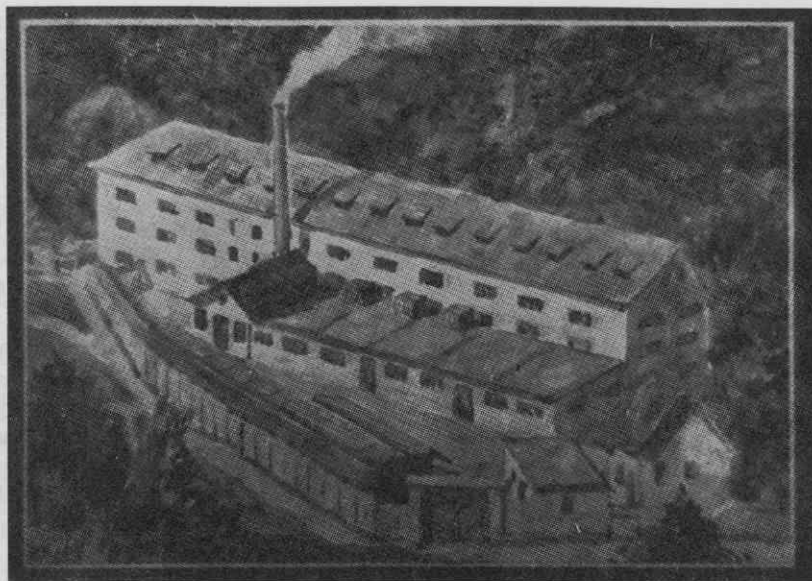
to se bova v tem sestavku tudi omejili prav na njegovo usnjarno.

Tone Knaflič ni bil rojen Kamničan, saj je prišel iz Šmartna pri Litiji, kjer se je že njegov oče ukvarjal z usnjarstvom. Že v nekaj letih so se pokazali prvi uspehi, saj je nekdanja obrtna delavnica počasi preraščala v pravi tovarniški obrat. Tako je v letih 1929—1931 Knaflič popolnoma obnovil tedanjo usnjarno, nabavil nove usnjarske stroje in lokomobilo za pogon, leta 1933 pa je prizidal srednji del sedanje tovarne. V začetku je Knaflič predeloval predvsem goveje kože, surove svinjske kože pa je nakupoval ter jih izvažal. Velik obrat v poslovanju pa je pomenila ustanovitev tovarne čevljev Bata v tridesetih letih našega stoletja, ki je s svojo konkurencio uničila mnoge čevljarje. Goveje kože, iz katerih so čevljarji izdelovali čevlje, niso šle več v prodajo, zato se je Knaflič preusmeril v proizvodnjo svinjskih kož. Le-te so izdelovali tedaj tudi v ptujski usnjarni Polda Pircha. Knaflič je zato pridobil mojstra Pečana iz te tovarne, da ga je poučil o načinu izdelovanja galanterijskega usnja. Tako je po letu 1933 Knafličeva usnjarna izdelovala predvsem svinjsko galanterijsko usnje, ki ga je izvažala v Ameriko, Švedsko, Belgijo, Avstrijo in Italijo. Podrobnejših podatkov o delovanju te usnjarne v Knafličevem obdobju do nacionalizacije žal nisva imeli na razpolago, ker je bil tovarniški arhiv uničen in izgubljen. Pri najinih izvajanjih o Knafličevi tovarni usnja sva se oprli predvsem na večkrat preverjana ustna pričevanja informatorjev, ki jih imenoma navajava na koncu razprave.

a) *Delovni dan*

Uslužbenci v pisarnah in delavci v proizvodnji so v Knafličevih časih delali šest dni v tednu, nedelja pa je bila prosta. Delovni dan je trajal od 7^h—12^h in od 13^h—18^h. Od 12^h—13^h je bila opoldanska prekinitvev dela, ki je bila namenjena za malico oziroma kosilo. Glavni odmor je naznanila sirena. Delavci, ki so stanovali v bližini tovarne, so izkoristili odmor za kosilo na domu, tisti iz bolj oddaljenih krajev pa so prinašali malico s seboj ali pa jim jo je prinesla v tovarno žena oziroma otroci. Malico so prinašali v termovkah, kjer je lahko ostala juha, čaj ali kava še topla. Poleg juhe, kave in čaja so jedli tudi kruh in sadje. Malicali so kar

Fotografija akvarela kamniškega slikarja Maksa Kozelja, ki predstavlja Knafličevo usnjarno tik pred zadnjo vojno (Slika hrani Francka Knaflič, Prešernova 38, Ljubljana)

v tovarniških poslopijih, ob lepem vremenu pa so posedali na soncu pred tovarno. Zbirali so se v večje ali manjše skupine in se pogovarjali o delu v tovarni, o plačah, prostem času... Večkrat so ob spremljavi harmonike tudi zapeli. Ob takih priložnostih se je Knaflič rad pridružil svojim delavcem. Pomočniki in mojstri, ki so prišli iz bolj oddaljenih krajev, npr. z Vrhnike ali Šmartna pri Litiji, so stanovali v Kamniku kot podnajemniki in se hranili v gostilni »pri Bartoldu« blizu tovarne.

Ta deseturni delavnik je bil v veljavi vse do druge svetovne vojne, Nemci pa so uveljavili osemurnega. »Šiht« je bil enako dolg za žensko in moško delovno silo tako v proizvodnji kot v pisarnah. Če ni bilo dovolj dela, so delovni čas skrajšali, kakor je to določil lastnik tovarne. »Šiht« je bil krajši tudi ob pustu, ko so delali samo do 12^h.

Ponoči je bil v tovarni le nočni čuvaj. Njegovo vestnost so kontrolirali s posebnimi urami, postavljenimi na podstrešju, v pritličju, v skladišču, na dvorišču in pri lokomobilu. Le-te so funkcionirale tako, da jih je čuvaj vsakič, ko je prišel mimo, zavrtel s posebnim ključem. V uri je bil listek, ki je točno zaznamoval čas, kdaj je zavrtel ključ. Te listke je zjutraj prinesel v pisarno, da so preverili točnost njegovega dela.

b) Način dela, zaslužek in odtrgljaji

Pri Knafliču so bili delavci v proizvodnji plačani po urah, pisarniški delavci pa so prejeli vedno isto mesečno plačo. Višina delavske plače je bila odvisna od pomembnosti delovnega mesta in od strokovne usposob-

ljenosti. Tako je nekvalificiran delavec okoli leta 1928 dobil na uro 2,5 din, pomočnik pa že 4—5 dinarjev. Na višino plače so vplivale tudi osebne sposobnosti in kvaliteta izdelkov, ki jih je posameznik naredil. Seveda so bile vidne razlike tudi v zaslužku obeh spolov. Prve ženske so zaposlili v tovarni šele leta 1933, ko so začeli izdelovati predvsem svinjsko galanterijsko usnje, kajti dotlej so predelovali v glavnem le težke goveje kože, to pa je bilo težje delo in zato neprimerno za ženske. Delavke so zaslužile 2—3 din na uro (leta 1934). Tako nizke plače naj bi dobile zato, ker so opravljale lažja in nekvalificirana dela (obrezovanje kože, merjenje, napenjanje usnja na okvire, likanje usnja).

V tovarni so morali zaradi kakšnih velikih naročil večkrat opravljati tudi nadurno delo. Tako je bilo, ko so odpravljali pomembne vsakoletne pošiljke v Ameriko, ki jih je naročil židovski trgovec Rockschild. Prva pošiljka je morala biti odposlana okoli 30. aprila, druga pa jeseni. V tem času je bilo zelo veliko nadurnega dela, tako da so nekateri delavci delali tudi ob nedeljah in praznikih ali pa so podaljšali svoj delovni dan celo do 23^h. V takih primerih je Knaflič priskrbel malico, ki je bila zastoj. Jedli so enako hrano kot gospodar: vsak je dobil polovico domače klobase, slanino ali salamo, četrt litra vina in dva kosa kruha. Nadure so delavci radi opravljali, saj so zanje prejeli 50 % več kot za navadne ure, ob nedeljah in praznikih pa je bil povišek celo 100 %.

Plače so dobivali vsakih štirinajst dni, obračun pa je bil izveden na koncu meseca.

Izplačilo sredi meseca so imenovali »foršus«, konec meseca pa obračun. Denar so dobili pred pisarno, kjer jim ga je izplačala računovodkinja. Okoli leta 1928 delovnih ur niso zapisovali, temveč so delavci sami na izplačilni dan povedali število delovnih ur in nadur. V primeru bolezni je plačo lahko prevzela žena ali pa sodelavec v tovarni. Od plače so odtrgali določen del za socialno zavarovanje, medtem ko pokojninskega zavarovanja niso plačevali. Socialno zavarovanje je v glavnem poravnal Knaflič, manjši del pa so poravnali delavci sami.

Na izplačilni dan je bilo vedno živahno v najbližjih gostilnah »pri Vivodu«, »pri Prusniku« in drugih. V tovarni niso imeli norm, toda vsak delavec je vedel, koliko mora narediti v delovnem dnevu. Vsak je bil specializiran za določeno delo, mojstri in pomočniki pa so morali poznati celoten proces obdelave usnja. Če je kdo od delavcev poškodoval kože, stroje ali orodje, je škodo poravnal Knaflič sam.

c) Odnosi na delovnem mestu in sprejem na delo

Leta 1928 je bilo v tovarni enajst delavcev. Sprva je nove delovne moči najemal Knaflič le s priporočili svojih delavcev, ki so nato svoje znance in prijatelje vpeljali v delo. Mnogo pomočnikov je prišlo iz Šmartnega pri Litiji in Vrhnike, kjer je bila tudi zelo razvita usnjarska obrt. V Kamnik so prišli že kot kvalificirana delovna sila. Lastnik je mnogo raje sprejel že izučene pomočnike, ker so ti opravljali več različnih del: od navadnih, na primer mešanja kož v apnu ali konserviranja kož, ... do specializiranih del, kot je »falcanje« itd.

Vsakega novega delavca je sprejel Knaflič sam. Pri tem ni bila sklenjena nobena pogodba, temveč samo ustni dogovor. Okrog leta 1930 so uvedli delavske knjižice. Novega delavca je Knaflič popeljal po tovarni in mu razkazal posamezne oddelke, obenem pa ga je tudi preizkusil (kvalificiranemu delavcu je dal na primer več različnih kož in ta je moral povedati njihovo kakovost). Potem ga je predstavil mojstru oddelka, ki ga je nato podrobno poučil o delu, ki naj bi ga opravljal. Novi delavci so se seznanili z drugimi med delovnim časom, vendar pa tu tedaj ni bila navada, da bi jim novinec plačeval pijačo. Med seboj so se klicali po imenih, starejše delavce in mojstre pa so vikali. V primeru nesreče na delovnem mestu se je pokazala tudi njihova solidarnost, saj so sode-

lavci zbirali denar za družino ponesrečenega po vsej tovarni. Med seboj so se družili po posameznih oddelkih, po strokovni izobrazbi ali po krajevnem izvoru (npr. Tunjčani, Vrhničani, Tuhinjci). Tako npr. so se imeli predvsem vrhniški pomočniki za »nekaj posebnega«. Imeli so vzvišen odnos do navadnih delavcev, ki so jih imenovali kar »hlapce«. To so bili po večini že stari delavci pri Knafliču, ki so imeli naziv mojstra zaradi svoje izkušenosti, čeprav se za to niso posebej izobraževali in niso naredili mojstrskega izpita kot ostali mojstri. Zelo pomembno vlogo pri upravljanju tovarne so imeli prav mojstri na posameznih oddelkih in obratovodja. Knaflič je rad upošteval njihovo mnenje. Mojster je bil odgovoren za svoj oddelek. Skrbel je za kvaliteto dela, preverjal kakovost izdelkov in nadzoroval prisotnost svojih delavcev. Funkcija obratovodje je nastala šele okoli leta 1930, kajti pred tem je bil Knaflič sam šef tovarne in obratovodja. Po tem letu pa je zaradi povečanja števila delavcev le izdal razpis za to mesto. Prvi je delal kot obratovodja Nemeč Grünter, vendar je kmalu prišel v spor z lastnikom in po letu dni je bil odpuščen. Sledili so mu domači mojstri. Obratovodja je skrbel za vse oddelke. Vsako sredo se je pogovoril z vsakim mojstrom posebej o kvaliteti dela, postopku izdelave, posameznih delavcih, odsotnosti z dela itd. Mojster je nato nove direktive razložil delavcem kar med delovnim časom, saj skupnih delavskih sestankov nikoli ni bilo. Delavci niso imeli svojih delavskih zaupnikov, kajti vsak, ki je bil v kakršnikoli stiski, je šel sam direktno h Knafliču, ki je bil med delavci znan kot izredno socialen človek in je delavcem rad pomagal. Tako je dajal delavcem posojila za gradnjo hiš, posojal jim je vozove za prevoz materiala in podobno. Ob razširitvi svoje tovarne je moral nekaj starih poslopij tudi podreti in dal staro opako svojim delavcem na razpolago. Revnim delavcem je podaril tudi svoje obleke, ki jih sam ni več nosil, a so bile še vedno uporabne. Jeseni pa jim je posojal denar za nakup prašiča, vendar ni bilo nikoli treba vrniti vsega denarja. Delavci so ga radi naprosili, da je bil njihovim otrokom boter, kar je vedno zelo rad storil. Žena je vezala birmo dekletom, on pa fantom. Ob takih priložnostih je poklical krojača in čevljarja, ki sta vsem birmancem vzela mere za čevlje in obleke. Tako sta bila z ženo botra dvanajstim in tudi več birmancem naenkrat. Po obredu v cerkvi sta birmance in njihove starše tudi pogostila.

d) *Varstvo pri delu in zdravstvena služba*

Vsak delavec je sam skrbel za svojo varnost pri delu, toda Knafličeva naloga je bila, da je skrbno zaščitil stroje in zlasti jermena, ki jih je obložil z deskami. Kljub temu je prihajalo do nesreč, predvsem v prostorih, kjer so delali s kemičnimi raztopinami in pri razmaščanju kož, ker so postala od masti tla spolzka in so delavci velikokrat padli. Nevarno je bilo tudi delo ob apnenih jamah, kjer je delavcem apno razžrlo kožo na rokah, saj niso imeli zaščitnih rokavic. Za zaščito pred apnom so si kuhali mast, s katero so si mazali prste. Manj pogoste so bile nesreče ob strojih, toda v primeru take nesreče so poškodovanim pozneje poiskali lažje delovno mesto. Delavci so tudi nosili posebno delovno obleko, ki jih je ščitila pred škodljivimi snovmi in pred ostrino nožev. Delovno obleko, ki jo je prejel vsak delavec ob nastopu službe, je predstavljal močan usnjen predpasnik »šurc« ter usnjeni škornji, kar vse je izdelal tovarniški čevljar. Predpasnike in škornje so delavci ob koncu delovnega dne puščali na svojih delovnih mestih ali pa v delavski garderobi. V primeru nesreče so poklicali v tovarno zdravnika in ta je ponesrečenemu nudil prvo pomoč. Če je bila poškodba težja, mu je zdravnik določil bolniški dopust, kajti socialno zavarovanje je bilo v tovarni urejeno. V primeru bolezni je imel vsak delavec pravico do tridnevnega plačanega bolniškega dopusta. Če je delavec začutil znake bolezni, je moral priti v tovarniško pisarno, kjer so mu dali bolniški listek in tega je moral ob zdravniškem pregledu izpolniti zdravnik, ki je tudi določil dolžino zdrav-

ljenja. Tudi za nosečnost so ženske dobile bolniško. Doma so ostale le kakšen teden po porodu, potem pa so se vrnile na delo.

e) *Transport*

Vsak dan so morali v tovarno dovažati številne kože, ribje olje, čreslovino, premog. Iz oddaljenih krajev so vse to pripeljali z vlakom, iz bližnje okolice pa s konjsko vprego. Tudi pri transportu od železniške postaje do tovarne so uporabljali vozove in dva tovornjaka, ki ju je Knaflič podedoval po očetu.

f) *Delavska prehrana in stanovanja*

Delavci, ki so prihajali v tovarno iz okoliških krajev (Tunjice, Nevlje, Palovče, Meki-nje, Stranje), so stanovali na svojem domu. Tisti iz bolj oddaljenih krajev (Žiri, Šmartno pri Litiji, Vrhnika, z Dolenjskega, s Štajerskega itd.) pa so živeli kot podnajemniki pri posameznih družinah v Kamniku (pri družini Kemperle, Peterlin, Kos, Tančič itd.). Oprema podnajemniške sobe je bila preprosta: postelja, »kostn« oziroma omara pa miza s stolom. Pospravljale in prale so podnajemnikom gospodinje, ponekod so pri njih delavci tudi jedli (pri gospe Kosovi ali pri Peterlinovi), drugače pa so bili redni abonenti v gostilnah (pri Cajnarju, pri Uršiču v Samostanski ulici). Vendar pa večina z gostilniško hrano ni bila zadovoljna, ker je je bilo premalo. Velikokrat so dobili za kosilo juho, krompir in solato ter košček mesa (največkrat drobovino). Za tak menu so morali plačati pri Uršiču 16 din. Zaradi visoke cene in enolične hrane so se poskušali nekateri prehranjevati pri kmečkih družinah (npr. pri

Knafličevi delavci na kosilu pri gospe Kemperle (v letih 1930/40) (Fotografijo hranil Hinko Purgar, Ulica Kamniško-zasavskega odreda 18, Kamnik)

»Knafličevo elito« so predstavljali njegovi mojstri in pomočniki (v letih 1930/40) (Fotografijo hrani Hinko Purgar, ulica Kamniško-zasavskega odreda 18, Kamnik)

kmetu Šerbelju na Novem trgu). Pri njih je bila hrana cenejša (10 din). Za ta denar sicer niso dobili boljše hrane, toda dobili so mnogo večje obroke. Jedli so domačo kmečko hrano, kot so žganci, polenta, zelje itd.

Tudi Knaflič je imel »puršalcimer«, to sta bili dve sobi, ki sta bili namenjeni desetim pomočnikom iz bolj oddaljenih krajev. Sobi sta bili predelani iz zgornjih prostorov mlina za mletje čreslovine, ki je stal nasproti vrtarja Flereta. Navadni delavci tu niso dobili postelje, temveč samo izučeni usnjarji, pa še to le za določen čas ob začetku zaposlitve. Kasneje jim je Knaflič dal dinar več na uro, da so si poiskali privatno sobo in hrano. Za sobe pri Knafliču stanovalcu ni bilo treba plačevati, pospravljale in prale pa so jim Knafličeve služkinje. Tudi »puršalcimer« je bil preprosto opremljen: na sredi sobe je bila miza s stoli, ob straneh so stale postelje s skrinjami za osebne stvari. Za prehrano svojih delavcev Knaflič ni skrbel.

g) Delavski prazniki in dopust

Delavci v proizvodnji plačanega dopusta v predvojnem obdobju niso imeli. Imeli pa so neplačan dopust ob smrti, poroki, in to dva dni, vendar ga je vsak poskušal čim bolj omejiti, ker se je to pri plači pozneje preveč poznalo. Tudi v pisarni so imeli dovoljen neplačan dopust tri dni na leto, tako da je bil med letom edini prosti dan le nedelja. Takrat so delavci prosti čas izkoristili le za izlet v planine, počitek in sprehode po mestu. Zelo radi so zahajali tudi na Mali grad ali pa so posedali okoli današnje gostilne Veronika. Radi so se šalili na Knafličev račun,

ga oponašali in se pri tem zabavali. Ker jih je Knaflič dobro plačal, so se pomočniki in mojstri, ki so stanovali v Kamniku, radi proti večeru sprehajali po promenadi, nosili lepe obleke, zato so se ljudje dostikrat ozirali za njimi in jih imenovali »Knafličeva elita«. Delavci, ki pa so imeli doma še kmetijo, so ob prostem času pomagali doma pri kmečkih opravilih. Ob velikih kmečkih delih, kot so košnja, žetev itd., so prosili Knafliča, če lahko za kak dan ostanejo doma. Če v tovarni takrat ni bilo veliko dela, jim je dal prost, neplačan dan.

Poleg nedelje so bili prosti dnevi v letu še vsi cerkveni (Velika noč, božič, binkošti) in državni prazniki (Vidov dan, zedinjenje Jugoslavije). Ob velikih naročilih pa so delali tudi med temi prazniki. Knaflič je tako dodatno delo plačeval kot nadure. Tudi ob pustu so delavci prenehali delati že ob 12^h, čeprav ni bil uradni praznik. Zavetnik usnjarjev je bil sv. Jernej, vendar pa v tej tovarni njegovega godu niso praznovali in so na ta dan ravno tako delali.

h) Delavska organiziranost

Delavci v Knafličevi tovarni politično ali kako drugače niso bili organizirani. Tako niso imeli svojega sindikata, ki bi skrbel za pravice in dolžnosti delavcev pa tudi ne delavskih zaupnikov. Eden izmed vzrokov za tako stanje je bila tudi Knafličeva zahteva, da naj se politika ne meša z gospodarstvom. Poleg tega pa je imel tovarnar dobre odnose z delavci, saj so se ob določenem problemu pomenili neposredno z njim. Tudi tovarniških društev ali organizacij niso imeli, temveč so

se delavci vključevali v razna krajevna društva in organizacije (Sokol, Orel, pevsko društvo Lira, gasilci itd.).

PREGLED ZGODOVINE ČEVLJARSTVA NA KAMNISKEM

Najstarejša omemba čevljarja, oziroma usnarja (čevljarji so bili namreč vse do konca srednjega veka tudi usnarji) na kamniškem območju sega v leto 1336. Takrat je živel čevljar Jakob, prvi znani predstavnik tega poklica v Kamniku. Čevljarstvo in usnarstvo sta bila ob koncu 14. stoletja gotovo najmočnejše zastopani obrti. To nam dokazuje omemba o najstarejši čevljarski cehovski organizaciji. Vendar pa dokaza o tem nimamo, kajti med drugo svetovno vojno je iz frančiškanskega samostana izginila cehovska skrinjica z arhivom čevljarske bratovščine. Med izgubljenimi listinami je najpomembnejša tista iz leta 1358. Žal se ne ve, ali je bila to ustanovna listina ceha ali le dokaz o cerkveni bratovščini. Ta cerkvena bratovščina se je sprva imenovala po svetem Duhu, kasneje pa je bila posvečena sveti Trojici. Zaščitnika čevljarjev sta bila sveti Krišpin in Krišpijan.

V drugi polovici 15. stoletja je omenjenih več čevljarjev na Novem trgu, kjer je bila večina naseljena. Vzrok za odmaknjenost prav gotovo lahko iščemo v smradu in nesnagi, ki je nastajala ob delu. Pogoji za naselitev usnarjev in čevljarjev so bili bogati gozdovi (čresla), kmečka okolica (reja prašičev), pridobivanje apna, množina tekoče vode (Kamniška Bistrica) in delovna sila. Vse to pa sta Kamnik in okolica izpolnjevala.

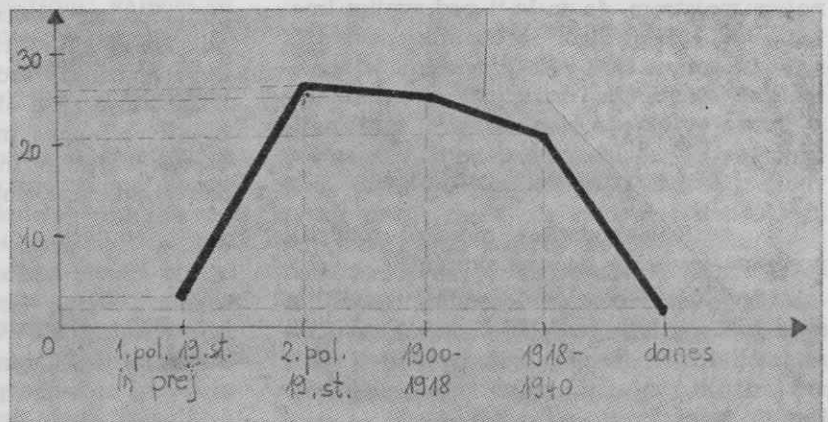
V arhivskih virih najdemo tudi podatke, da so bili čevljarji lastniki stop ob Kamniški Bistrici. Tako nam podatki iz urbarja (iz leta 1496) pripovedujejo o čevljarju Lahu in o drugih članih čevljarske bratovščine Svetega

duha, ki so morali letno plačevati davek za stope (2 funta šil). Te stope so čevljarji uporabljali za mletje čresla, ki so ga potrebovali pri obdelavi kož. V gozdovih so lupili skorjo dreves, jo sušili in mleli v stopah.⁹

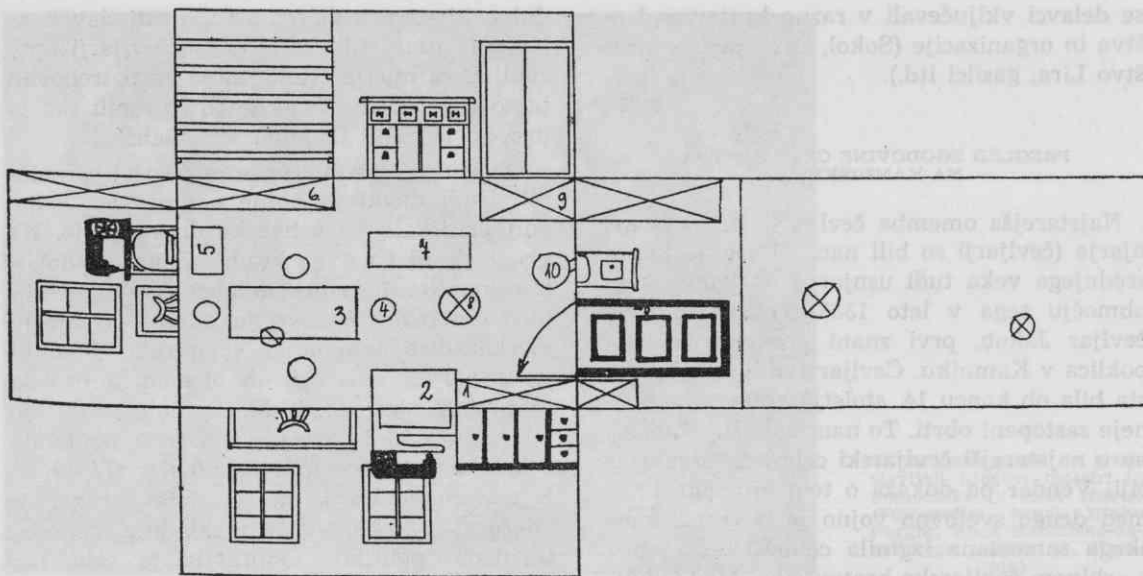
Ob koncu 16. stoletja se je položaj spremenil. Hudi davki in vojne nadloge so vedno bolj pritiskale na cehovske organizacije. Na drugi strani pa se je kljub omejitvam bohota kmečka trgovina in obrt (razvoj s pomočjo države). Država je namreč v smislu merkantilistične politike podpirala obrti, ki so delale za izvoz in jih obenem oproščala cehovskih obveznosti. Mestno obrtništvo je tako zajela huda kriza, zlasti se je poglobila z izdajo patenta o rokodelcih (iz leta 1732). S tem patentom je hotela država razvijati konservativno cehovstvo v skladu z merkantilistično politiko. Odpravila je cehovsko avtonomijo, obrtne organizacije so prišle pod nadzor komisarjev.

Slabi časi za cehovske rokodelce so se nadaljevali še v začetku 19. stoletja. Francoska oblast je namreč ukinila vse cehovske svoboščine, razglašena je bila obrtna svoboda. S tem je bila obrt vsakomur dostopna, le da je plačal predpisani davek. Tudi po koncu francoske dobe (1813) se cehi niso v celoti obnovili. Avstrijska vlada je sicer dovolila njihovo ustanavljanje, toda članstvo ni bilo več obvezno.¹⁰

Ob koncu 19. stoletja se je število čevljarjev močno povečalo, saj smo jih v Kamniku našli kar 26. To so bili čevljarji-obrtniki in tudi tisti, ki so se s čevljarstvom ukvarjali le kot z dodatnim zaslužkom. Slednji so prevladovali, saj je bilo leta 1880 prijavljenih le šest čevljarjev. Vendar je bilo tudi to kar visoko število, saj je po ohranjenih podatkih Kamnik zasedel 3. mesto na Kranjskem ozemlju.¹¹ Iz podatkov Zbornice za trgovino,

Gibanje števila čevljarjev

Načrt nekdanje delavnice čevljarja Jerneja Berleca v današnji Usnjarski ulici 3 v Kamniku, ki je začela delovati leta 1920. Opis načrta delavnice: 1. nizka omara za shranjevanje usnja — 2. stroj »Grizl« za šivanje gornjih delov čevlja — 3. delovna miza — 4. štirje »šušarski« stoli — 5. šivalni stroj »Singer« za šivanje debelejših delov čevlja — 6. police za kopita — 7. miza za rezanje in lepljenje usnja ter za shranjevanje čevljarjskih potrebščin in usnja — 8. luč — 9. visoka omara za shranjevanje revij, knjigovodskih zvezkov, papirnatih »muštrov« — 10. »gašperček«

obrt in industrijo pa lahko razberemo, kakšno je bilo stanje leta 1930. Delovalo je 15 čevljarjev. Kljub precej visokemu številu je imela v tem obdobju precejšen vpliv gospodarska kriza, zlasti v letih 1935—38, ko nimamo nobene nove obrtne prijave.¹² Drugi vzrok je pa vsekakor prehuda konkurenca češkega Bate, ki je tudi v Kamniku leta 1931 organiziral svojo prodajalno in popravljalnico. Batov sistem dela je izzval hude proteste, ki so se predvsem usmerili v pisanje peticij, v zborovanje in celo demonstracije (npr. demonstracije čevljarjev v Kamniku).¹³ Oblasti so se izognile nezadovoljstvu obrtnikov in so Tomažu Bati prepovedale ustanavljanje novih in likvidacijo starih popravljalnic. Vendar se je Bata tudi temu spretno izognil, saj je dajal svoje popravljalnice v najem mojstrom, da so le-ti pod svojim imenom vodili delo. Sicer so obrtniki povzročili s temi protesti Bati nekaj stroškov in sitnosti, kaj več pa niso dosegli.¹⁴

NACIN ŽIVLJENJA ČEVLJARJEV

Pri pregledu podatkov moramo razdeliti popisane čevljarje na dve skupini:

a) čevljarji, ki so svojo obrt prijavi in nato kot obrtniki tudi delali za stranke. Ti so imeli strokovno znanje in opravljen mojstrski izpit, zato so lahko najeli določeno število vajencev in pomočnikov.

b) čevljarji, ki niso imeli potrjenega strokovnega znanja. Delali so samo za potrebe svoje družine in sosedov. Ti obrti niso imeli prijavljene.

Od najdenih 43 čevljarjev imamo v obdobju od leta 1884 do 2. svetovne vojne prijavljenih le 20, ostali pripadajo tipu b).¹⁵ Pri primerjanju obeh skupin naletimo še na druge razlike: predstavnik skupine a) se je preživljal s čevljarjskim delom (npr. družina Peterlin).¹⁶ Le kot dopolnilo mu je služilo pridelovanje povrtnine in druge zelenjave, reja kokoši ipd. Predstavniku tipa b) pa je »šuštarstvo« pomenilo le dodatno dejavnost, s katero si je olajšal ali izboljšal položaj (navadno zelo številne družine). Pri tem delu si je tak »ljudski« čevljar pomagal sam ali pa mu je v skrajnem primeru priskočil na pomoč kateri od družinskih članov (npr. žena, najstarejši sin). Pri tipu a) sicer tudi zasledimo družinsko sodelovanje (npr. pri družini Ložar se je žena obrtnika izučila za »šteparco«),¹⁷ večina pa ima še najeto delovno silo. Število vajencev in pomočnikov je med vojnama natančno določilo obrtno združenje.

DELO ČEVLJARJEV

a) Delovni prostori:

Pri obrtniški skupini a) so bile razmere glede na delovne prostore naslednje: od 20 čevljarjev jih je delovalo na svojem domu 8.

Delavnica je bila povezana z ostalimi stanovanjskimi prostori. Enajst obrtnikov pa je imelo samostojno delavnico. Vzrok za to je lahko oddaljenost mojstra in njegovega bivališča, slaba ali premajhna stanovanja, v katerih niso mogli sprejemati strank (npr. Kosova družina je prebivala v eni sobi v Olševku blizu Kamnika).¹⁸ Vendar se je ta razširjenost ločenih delavnic zlasti uveljavila v času med vojnama, pred tem je skoraj veljalo pravilo, da ima vsak mojster delavnico doma. Na domovih so delavnice zavzemale najlepše prostore hiš, zaradi potrebe svetlobe, predvsem pa zaradi strank, ki so hodile na mojstrov dom. »Virštati« ali delavnice so imele obcestno lego, kajti s tem so si delali reklamo. Pri skupini b) posebnih delovnih prostorov ni bilo. Čevlji so se dali zakrpati povsod (npr. v veži, kuhinji, pred hišo).

b) Delovno orodje in pripomočki:

Čevljar je pri svojem delu uporabljal razne vrste orodja, ki ga je največkrat imenoval z domačimi izrazi; to pa so bile izpeljanke iz nemškega jezika. Sicer so vajence v obrtni šoli učili slovenskih besed za orodja in pripomočke, toda večina je uporabljala nemške oznake.

Orodje so nakupovali v trgovinah s čevljarскими potrebščinami. Pollak je imel samo trgovino z različnimi vrstami usnja, orodje pa se je dobilo v trgovini z mešanim blagom, ki je bila last Antona Hvale (»pr Hvalet«). Nekaj let pred 2. svetovno vojno pa je tudi Kamnik dobil pravo trgovino s čevljarским materialom. To je bila Čekadova podružnica, ki jo je vodil Vintar. Pred tem so mojstri nakupovali potrebne surovine in orodje v Ljubljani (npr. med vojnama znane trgovine Čekada, Moskovich, Merkur).

Osnovno orodje (klešče, kladivo, nož, šilo) je moral imeti vsak. Tudi vajenec je ob začetku vajenske dobe prinesel to orodje s seboj (izjema je bila pri Peterlinu: vajenci so lahko uporabljali mojstrovo, šele pomočniki so morali imeti lastno).¹⁹ Spravljali so ga v lesene skrinjice, ki so se ob koncu tedna pospravile in zaklenile.

Novo dobo je pomenila uporaba strojev. To so bili sprva le stroji za šivanje zgornjih delov čevlja (leta 1845 ga je izdelal Amerikanec Elias Howe). Poleg znamke Howe so bili znani še Singerjevi in Pfaffovi šivalni stroji. Kamniški čevljarji so stroje uvajali v svoje delo šele v dvajsetih letih 20. stoletja. Stroji so bili izredno dragi (»Stroj je stal skorj tolk kot hiša.«),²⁰ zato ni čudno, da so v glavnem nakupovali rabljene.

c) Nakup materiala

Osnovne surovine pri izdelavi čevlja so razne vrste usnja. Najpomembnejše je zgornje usnje. To so bili najlepši deli govejih, kozjih (t. i. »ševro«), telečjih (»boks«) in svinjskih kož. V obdobju med vojnama sta bila močno uveljavljena »lak-usnje« in barvasto usnje. Za spodnje usnje ali »notranjke« so uporabljali manj kvalitetno usnje (npr. kosi ob vratu), podplate pa so navadno strojili na rastlinski način, zato so bili bolj trpežni in odporni proti vodi.

Usnje so čevljarji kupovali. Ni znanega primera, tudi pred 1. svetovno vojno ne, da bi šuštarji sami strojili kože. Vedno so jih dobili pri domačih kamniških usnarjih. Najprej pri Terpinu, Pollaku in Jerebu, po letu 1924 pa tudi pri Knafliču.

Čevljar Ložar je na vprašanje, kje je kupoval usnje, odgovoril: »Usnje sem sprva kupoval pri Gardavovem Tonetu (leta 1934). On je usnje delal še bolj ročno, zlasti podplate so bili kvalitetni, ker jih je dolgo časa namakal. Pollak je že imel sode za spiranje usnja, pri Knafliču pa se je že sploh delalo preveč industrijsko.«²¹

Pri nakupu telečjega usnja (»boksa«) je mojster včasih oblekel bel predpasnik. Z njim je poslinil po »boksu«. Če se je barva usnja poznala po belem predpasniku — »firtahu«, potem je bila kvaliteta slaba, v nasprotnem primeru je bilo usnje dobro izdelano.

Druga možnost pridobivanja surovine je bilo tudi to, da jo je stranka sama prinesla. V takem primeru je čevljar računal le »lon« ali delo in ostale porabljene materiale. Ostanke so ostali šuštarju, da je z njimi »flikal« stare čevlje in obnavljal prednjike.

Poleg usnja je čevljar potreboval še lepilo (sam ga je izdeloval iz pšeničnih zrn in vode), dreto (delali iz konoplje ali lanu), smolo, lesene klinčke in ščetine (vse to pa je kupoval v trgovini).²²

d) Prodaja in reklama izdelkov:

Značilni sta bili dve obliki prodaje: po sejnih in po naročilu. Razen maloštevilnih izjem (npr. Pogačar med obema vojnama) je večina čevljarjev izdelovala čevlje po naročilu. Sicer je Kamnik imel veliko sejmov (vsak drugi torek, na področju današnjega Alprema), toda šuštarji se niso navduševali nad tako prodajo. Prvič zaradi tega, ker so bili bolj usmerjeni v izdelovanje meščanskih, salonskih čevljev. Drugi vzrok pa je tudi ta, da prodaja po sejnih ni prinesla trdnega oziroma zagotovljenega zaslužka. Seveda so bile izjeme: Pogačar je prodajal tudi

na sejmi, poleg tega pa je imel še svojo prodajalno čevljev ob delavnici. Ta sejemska prodaja je bila bolj dodaten vir zaslužka.²³ Na podoben način si lahko razlagamo še primer čevljarja Berleca:

V času sejma v mestu je pred hišo postavil klopco, na katero je naložil kmečke čevlje. Številni kmetje iz okoliških vasi (Nova Štifta, Buč, Šmartno, Ljubno, Luče), ki so se z vozovi vozili mimo na sejmski prostor, so se ustanavljali in kupovali te izdelke.²⁴

Glavna prodaja je torej potekala preko točno določenih naročil za stranke. Čevljarjev je bilo v medvojnem obdobju veliko (npr. leta 1929 kar 12), zato je vladala tudi huda konkurenca med njimi. Vsekakor je k večjemu obisku pripomogla kvaliteta izdelkov, cena, modne novosti, pa tudi glas o mojstru. Npr. ljudje so govorili: »Ložar je drag.«²⁵ Zaradi tega so k njemu hodile le premožnejše stranke. Drugi vzroki, ki so vplivali na obisk pri čevljarju, so bili politična privrženost in ljubiteljska dejavnost oziroma družabnost mojstra. Npr. Peterlin je bil tipičen predstavnik klerikalcev, zato je večkrat prihajal v spore z liberalnimi strankami: »Jaz sem jaz, kdor hoče solidno delo, se bo sam odločil zame!«²⁶

Primer ljubiteljske dejavnosti: čevljarski mojster, ki se je v prostem času ukvarjal z lovom, gasilstvom, glasbo, gledališčem, in je bil obenem tudi član teh društev, je privabljal prijatelje in sočlane. Tako je bil čevljar Jernej Berlec znan gasilec, zato je bilo veliko njegovih strank gasilcev oziroma njihovih družinskih članov.²⁷

Nasploh lahko rečemo, da so se med meščani organizirali krogi stalnih strank, ki so redno prihajale k svojemu določenemu mojstru. Izjeme so bile nekatere stranke iz okoliških krajev (Nevlje, Tunjice, Palovče, Stranje, Podgorje), ki so k čevljarjem hodile redko. Pa še te so se raje odločile za stalne mojstre.

Glavni čas prodaje je bila pozna jesen do novega leta. Takrat so ljudje naročali zimske čevlje, pred veliko nočjo pa je bil velik naval na poletne čevlje.

»Za Veliko noč in Božič smo imeli najmanj denarja v hiši. Vsak je hotel imeti nove čevlje, plačali pa niso takoj.«²⁸

Naročila so sprejemali na domu oziroma v svoji delavnici. Drugi način pridobivanja naročil je bil mojstrov obisk na strankinem domu in tretji ob dobri kapljici v gostilni. Čevljarji strank niso pogostili, razen če ni stranka prišla kot gost na zaseben obisk.

V zvezi s prodajo je tudi reklama. Res da je kvaliteta najboljša reklama, toda poizkušali so tudi druge načine: npr. Ložar je ob otvoritvi svoje delavnice leta 1934 razposlal reklame po časopisih (Berlec, Drolc, Janežič).

Poleg časopisnih ponudb je k reklamam spadala tudi izložba. Izložba je bila vedno postavljena ob cesti. Povečini je vsebovala revijske modele in že izdelane čevlje. Taki izložbi so rekli »ausloh«. Urejal jo je vajenec. Zvečer je moral čevlje pospravljati iz izložbe in jih zjutraj ponovno namestiti. Le redki izložb niso imeli, marveč je njihovo obrt naznanjal izvesek nad delavnico.

Izdelane oziroma popravljene čevlje so nosili na strankin dom. To je bila naloga najmlajšega vajenca ali čevljarjevih otrok. Vedno je pri tem prihajalo do preprirov, kajti stranke so rade dajale nosilcem napitnino ali »tringelt«. Le če je bil mojster sam v delavnici in ta ni bila na njegovem domu, so stranke same hodile po izdelke.³⁰

DELOVNI ODNOSI

a) Delovni dan

Jeseni, ko je bilo dela dovolj, je bil delovni dan zelo dolg. Zjutraj so začeli ob 6^h (pozimi ob 7^h), zvečer pa so potegnili tudi do 22. ure. Vmes so imeli kratek odmor za kosilo. Drugačen urnik so imeli, če dela ni bilo veliko. Tedaj so delali od 7^h zjutraj do 7^h zvečer, vendar je bil ob 12^h enourni odmor za kosilo. Dopoldne so imeli še malico, ki so jo popoldne včasih izpustili. Med vojnama naj bi bil za vajence in pomočnike v veljavi 10-urni delavnik, medtem ko za mojstre ni bilo omejitev.

Delali so šest dni v tednu, velikokrat so tudi ob nedeljah potegnili do opoldneva. Drugod so delo končevali ob sobotnih popoldnevih. Opoldne so nehali delati tudi na dan pred božičem, novim letom, veliko nočjo in pustnim torkom. Imeli so proste vse državne in cerkvene praznike.³¹

b) Delovni odnosi

Pravice in dolžnosti so bile strogo določene. Mojster je krojil zgornje dele, šival, rezal material, »naredil kopito«. Poleg tega je moral skrbeti še za nabavo materiala, za nove stranke, za vodenje knjigovodstva.

Pomočniki so navadno po preteku vajenske dobe ostajali pri istem mojstru. Izdelovali so nove čevlje. Nekateri bolj izkušeni so se specializirali samo na določeno obutev, npr. Jože Košir, pomočnik pri mojstru Peterlinu, se je

usmeril v izdelovanje škornjev za »barutano« ali smodnišnico.³²

Vajenci ali »lerpobi« so imeli različna dela. »Ta mal'« (star 13—14 let) se je učil delati dreto, vperiti ščetino, šivati z njo, kovati, gladiti, izdelovati cveke, ravnati že uporabljene žebličke. Skrbeti je moral tudi za snago v delavnici in v sobi, kjer so spali. Drugi vajenec je lahko »flikal« čevlje in »templal«. Tretji tik pred pomočniškim izpitom pa je že menjal prednjike pri starih čevljih.

Za nekatere mojstre je bilo znano, da so vajence bolj uporabljali za pomoč v hiši (za ribanje kuhinjskih tal, sekanje drv, skrb za mojstrove obroke),³³ kot pa za delo v delavnici. Drugod so vajenci pomagali le pri najnujnejših poljskih opravilih, kot npr. pobiranje krompirja, sušenje sena, košnja. Takrat je mojster zaprosil tudi pomočnike. V zahvalo jim je plačal pivo ali navrgel kakšen dinar.³⁴

Mojster je sprejel novega vajenca takrat, ko se je najstarejši vajenec izučil. Vendar pa, kot je rekel bivši pomočnik, vajencev niso radi sprejemali, ker pač nič niso znali, le dosti stroškov si imel z njimi.³⁵

Učno razmerje so uredili s podpisom učne pogodbe. Oče, mati ali njun namestnik se skupaj z mojstrom domeni glede pogojev. Najprej se je pogodba sklenila za poizkusnih 14 dni. Če je bil mojster zadovoljen s kandidatom, je s skrbnikom ponovno sklenil pogodbo in vajenca prijavil na občini (zaradi plačevanja socialnega zavarovanja). V pogodbi je bilo navadno določeno, da bo mojster skrbel za hrano in stanovanje vajenca (lahko je stanoval tudi doma); da ima pravico do dopusta (oče in mojster sta se dogovorila glede dolžine); da ga mojster lahko uporabi v primernem času za zunanja dela; če bo vajenec bolan, bo moral zamujene dneve nadomestiti ob koncu zapadle dobe; če bo vajenec pred koncem pobegnil, bo moral oče plačati stroške za hrano in sobo.

Poleg pogodbe je moral skrbnik plačati še šolnino (med vojnama 1000 dinarjev). Kdor tega ni mogel poravnati, se je zavezal, da bo ostal kot vajenec pri mojstru 4 leta (navadno 3 leta).³⁶

Odnosi med vajenci in pomočniki so bili različni. »Če so bili pomočniki dobri, so vajenci še kar shajali, sicer niso imeli velike zaščite in so morali prestati marsikatero ponižanje.« Včasih so bili pomočniki še strožji do vajencev, kot pa sami mojstri. Kadar mojstra ni bilo v delavnici, so pomočniki in

starejši vajenci nagajali novincem. Vsak prišlek je moral na lastni koži občutiti »napeljava telefona«. »Telefon« je bila igla, v katero so vdeli sukanec in jo vpeljali v usnjen šuštarški stol. Ko je novi vajenec sedel na tak stol, je pomočnik potegnil za nit in igla je pristala v zadnjici.³⁷

Glede odnosov med mojstrom in pomočnikom pa je veljalo, da so bili prijateljski in spoštljivi, kajti dober pomočnik je pomenil veliko prednost v poklicu in je kmalu dobil novo delo pri drugem mojstru, če s sedanjim ni bil zadovoljen.

c) Plačilo

Dohodki obrti so bili različno donosni, vendar pa je veljalo skoraj splošno pravilo, da se pri šuštarstvu ne zasluži veliko. Kot smo že omenili, so se očetje in mojstri sami v pogodbi domenili glede plačila vajenca. Ali v zameno za delo dobé sobo in hrano ali pa so izplačani v denarju. Vajenci iz oddaljenejših krajev (Tuhinjska dolina, Štajerska, Ptuj, Žiri, Naklo) so se odločali za prvo varianto in zato za svoje delo niso bili plačani (razen napitnine).

Drugče je bilo s plačilom pomočnikov. Ti so bili plačani po akordu (tj. po paru izdelanih čevljev). Plače so dobivali ob koncu tedna, ko je mojster delal obračune za pretekli teden. Pomočnik je takrat moral poravnati stroške za sobo in hrano (seveda, če je pri mojstru stanoval). Ostali dohodek pa je navadno namenjal za nakup obleke ali kolesa ter za vsakdanje potrebe. Nekateri so shranjevali zaslužek za nakup lastne delavnice.

Mojster je svoj čisti dohodek namenjal za preživetje družine in pa seveda za nabavo novih strojev in drugih tehničnih izboljšav.³⁸

d) Strokovno izobraževanje

Učna doba je trajala tri leta tako za vajence kot za pomočnike. Mojster se je pri podpisu pogodbe obvezal, da bo vajenca pošiljal v obrtno šolo. Šola je bila brezplačna, ker jo je finančno podpirala Obrtna zadruga. Imela je štiri razrede. Obiskoval jo je vsak vajenec, ki je opravljal prakso pri mojstru. V šoli so imeli splošne predmete, ki so bili enaki za vse stroke, le risanje je bilo specializirano. Vajenci so jo obiskovali ob nedeljah od 8^h do 12^h ter ob ponedeljkih in torkih od 18^h do 20^h. Vsakič so morali s seboj nositi spisek del oziroma dnevnik opravil, katerega je učitelj ocenjeval. Po končanem šolanju je bil izveden pomočniški izpit. Vajenec je moral vzeti mero noge in iz izrezanih delov izdelati čevljev.³⁹

Prporočamo čevljarsko delavnico
JOS. POGAČAR
V KAMNIKU

o kateri je splošno znano, da so Pogačarjevi čevlji res najboljši.
Poleg tega se garantira, da v njih ni ne trsk in ne papirja.

Delo solidno! Cene nizke!
262

Reklama kamniškega čevljarja Josipa Pogačarja, objavljena v knjigi: Gorenjsko-letoviška, industrijska, trgovska, obrtna. Uredil: Karol Mohorčič, Novo mesto: Progres, 1931 — stran XLVI

Pomočniško izobraževanje je potekalo drugače. Precej razširjen pojav so bili »frentarji«, to so bili pomočniki, ki so potovali po Evropi in si pri različnih mojstrih nabirali izkušnje. Slovenci so večinoma potovali po Avstro-Ogrski. Nenapisano čevljarsko pravilo je bilo, da je vsak mojster moral sprejeti takega potujočega »frentarja« in mu ponuditi delo in svoje izkušnje. Če pa pomočnika ni mogel sprejeti, mu je moral dati popotnico v obliki hrane in denarja. Kasneje, med vojnama, se je to spremenilo v delo le pri enem mojstru.⁴⁰ Sledil je mojstrski izpit. Tu je moral kandidat skrojiti modele čevljev in jih popolnoma izdelati. Izpiti za mojstre so bili vpeljani šele po letu 1931. Pred tem se je mojstrski naslov dedoval ali nakupoval.

Celoten pregled nad izobraževanjem vajencev in pomočnikov je torej imela Obrtna zadruga, ki je bila ustanovljena 1920. leta. Sestavljena je bila iz različnih strokovnih zadrug. Npr.: zadrugo številka 4 so predstavljali čevljarji, krojači in peki. Mesarji so imeli svojo zadrugo, prav tako tudi stavbni in lesni delavci. Usnjarji so bili zaradi nizkega števila vključeni v ljubljansko zadrugo usnjarjev.

Na sestankih zadruga so se pogovarjali o novih izvolitvah, o poklicnih težavah, o izobraževanju vajencev in pomočnikov, o izpiti, o veselica, o finančnem stanju. Po letu 1934 pa se je močno dvignila njena vloga v strokovnem izobraževanju, saj je organizirala razna predavanja tujih strokovnjakov po Kamniku in njegovi okolici.⁴¹ Še starejše kot Obrtna zadruga pa naj bi bilo Združenje čevljarskih mojstrov. Po ustnih podatkih naj bi bilo organizirano leta 1777 (najstarejša ohranjena knjiga je iz leta 1877). To združenje je vključevalo tudi 12. decembra 1920. leta ustanovljeno zadrugo. Samostojno delo je bilo leta 1946 prekinjeno, poslej je pregled prevzelo ljubljansko obrtno združenje.⁴²

Življenje čevljarjev

a) Življenje mojstra in njegove družine

Med posameznimi čevljarji so bile velike socialne razlike. Obstajale so družine, katerim je čevljarska obrt prinašala kar dobre dohodke. V skladu s tem naletimo na velike razlike s tistimi drugimi, ki so se s plačo komaj preživljali. Razlike so opazne v stanovanjski kulturi:

Pri skupini a) naletimo na tipične meščanske hiše iz druge polovice 19. stoletja. So nadstropne, izrabljena so tudi podstrešja. Hiše stojijo ob glavni ulici. Za hišo stoji le majhno dvorišče ali vrtiček za obdelavo, tako da gospodarskih poslopij ne poznajo.⁴³

Predstavniki skupin b) so navadno imeli številne družine in majhne hiše, tako da je vedno prihajalo do utesjenosti. Zlasti je tu obstajal problem, ki ga skupina a) ni imela: to je mnogokrat preseženo število članov v primerjavi s številom ležišč. To težavo so poskušali rešiti na ta način, da so otroci spali na predalih ali »radelcih«, ki so se ponoči dali izvleči izpod zakonskih postelj. Drugi način je bil preprostejši — spanje na krušni peči. Pri tej drugi skupini naletimo tudi na gospodarska poslopja, npr. na hlev, listnjak, svinjak, svinjsko kuhinjo ipd.⁴⁴

Tudi stanovanjska oprema prostorov potrjuje razlike v načinu življenja. Pri tipu b) naletimo na skromno opremljeno stanovanje — le osnovno pohištvo (v kuhinji zidani štedilniki, »mentrga« za mesenje testa, zidane omar, skledniki). Šele v letih 1910 do 1920 se začno uveljavljati v spalnicah dvoposteljne postelje in omar namesto skrinj. Glavna bivalna prostora sta kuhinja in delavnica, kjer so se celo otroci učili.

Čisto drugačen ambient je pri skupini a). Tu najdemo dnevno sobo oziroma salon z bogato opremo: zofe, visoke knjižne omar, lončene peči, klavir ali pianino.

Razlik v prehranjevanju in oblačenju, vsaj kot trdijo informatorji, ni bilo. Povsod so

jedli ob delavnikih preprosto hrano, mesa ni bilo veliko. Glavne sestavine prehrane so bile: sadje, zelenjava, okopanine, kar so pač v glavnem pridelali na njivah in vrtovih. Poglejmo si to na primeru družine Berlec: med tednom so dobili kavo za zajtrk (pridobivali so jo z žganjem ječmena; žgali so v posebni posodici, ki so jo namestili v odprto štedilnika) in domač kruh ali polento, ob nedeljah pa zelje s kašo ali kruhom.

Dopoldanska malica je sestajala iz kruha in sadja ali kruha in domačega vina. Za kosilo so najpogosteje jedli ješprenj, krompirjevo juho, »šaro« (zelenjava s suhim mesom), buče v omaki, štruklje, repo, kumare ipd.; za večerjo pa krompir v oblicah s kislim mlekom (imeli so namreč kravo doma), razne vrste sadnih kaš.⁴⁵

Pri prehrani tipa a) naletimo kljub zatrjevanjem na nekoliko več mesa (npr.: »ajmoht«, golaž). Tu so kruh pekli doma le do prve svetovne vojne, pri revnejših celo do 2. svetovne vojne.⁴⁶

Obleka čevljarskih družin se od oblačil ostalega mestnega prebivalstva ni razlikovala. Ob koncu 19. stoletja in kasneje so predstavnice skupine a) nosile obleke pod vplivom tujih modnih centrov, pečo z drugimi deli noše so nosile le ob praznikih ali poroki.

Več je znanega o oblačilih revnejših. Ženske so same izdelovale perilo za otroke in zase. V trgovini so si nakupile domačega platna in iz njega izdelovale zlasti spodnje srajce, katere so okrasile z domačimi čipkami. Ženske so nosile kot spodnje perilo le platne (poleti) in flanelaste (pozimi) srajce. Tudi spodnja krila so si izdelovale same. Za vsakdanjik so potrebovale navadne, »cajgaste« obleke. Nedeljske obleke so bile navadno lepo ohranjene poročne obleke. Moški so nosili suknjiče in dolge hlače. Pod suknjičem so nosili telovnike in srajce z visokimi ovratniki. Na glavi so imeli mehke in majhne klobuke.⁴⁷

Obutev je pomemben element oblačil. Tudi tu se je uresničevalo pravilo, da je kovačeva kobila največkrat bosa. Domači so dobivali nove čevlje na cerkvene praznike, kot so sve-to rešnje telo, božič in velika noč. Otroci so imeli vsi enako oblikovane čevlje.

Pri oblačilih je treba omeniti še delovno obleko. Obleka se je razlikovala med mojstri, pomočniki in vajenci. Mojster je nosil bel predpasnik. Pomočniki so imeli sive ali plave »firtahe«. Pod predpasnikom so imeli delovne hlače in pisane srajce, pozimi preko tega še »rekelc«. Vajenci so imeli, v primerjavi z drugimi, slabšo obleko, saj si z nizko napit-

nino niso mogli veliko nakupiti. Čevlje so si v prostem času izdelali sami, le material so morali plačati.⁴⁸

b) Življenje vajencev in pomočnikov

Nekateri vajenci in pomočniki so v dogovoru z mojstrom stanovali in se prehranjevali kar pri njem, drugi pa so našli sobe drugod po mestu. Hranili so se v gostilnah ali pri določenih gospodinjah, ki so imele še druge abonente.

V prvem primeru je bila torej prehrana sestavni del pogodbe. Povsod so vsi jedli enako, le delavci so navadno jedli v svoji sobi. Če je bil doma bogat pridelek, so si predvsem vajenci prinašali s seboj v mesto sadje, drugače si dodatne hrane niso kupovali.

Razlike med vajenci in pomočniki so bile zlasti opazne v obleki. Pomočnik si je s svojo plačo lahko kupil novo obleko, vajenec pa si z nizko napitnino tega ni mogel privoščiti. Šele s »šparanjem« si je ob koncu leta kupil srajco ali hlače. Vajenci so pogosto izhajali iz številnih družin, zato so morali sami skrbeti za svojo obutev in obleko. Vendar za obutev še ni bil tak problem, saj si je priden in nadarjen vajenec že ob koncu učne dobe sam naredil čevlje, hujša težava je bila obleka.⁴⁹

Društveno in družabno življenje

a) V okviru družine

Delovni dan je bil dolg in naporen, tako da se mojster ni mnogo posvečal družini. Le ob večerih in koncih tedna je družinsko življenje zaživelo. Po večerji so posedli v salonu ali kuhinji, kjer so se pogovarjali, obenem pa je oče preverjal znanje otrok, kajti otroci so bili navadno pod nadzorstvom mater. Včasih so mojstri stopili na kozarček vina v gostilno, kjer so se tudi seznanjali z novimi strankami ali pa so ostajali doma in brali liste in revije. To zadnje je bilo bolj značilno za skupino a), ki si je velikokrat naročala časopise na dom. To je seveda bilo za družine b) skupine nepotrebno zapravljanje denarja. Zelo priljubljeni so bili dnevnik, kot so Slovenec ali Slovenski narod ter knjige Mohorjeve družbe.⁵⁰

Ob večerih so se otroci najraje igrali z vajenci, kar je večina mojstrov dovolila. Igrali so se »špano«, »volk in ovčice« ali kartali.⁵¹

b) V okviru obrtnih organizacij in širših skupnosti

Vsak mojster je moral biti član Obrtnega združenja. Združenje je imelo lastne dohodke,

Čevljar Jernej Berlec kot član kamniške godbe leta 1909 (Fotografijo hrani Marija Berlec, Usnjarska 3, Kamnik)

ki si jih je pridobilo z obveznimi članarinami, s prispevki za pomočniške in mojstrske izpite ipd. Te dohodke so namenjali za financiranje veselice in razstav. Poleg izredno pomembne razstave, ki je bila od 3. do 18. avgusta 1935. leta (t.i. kamniški teden), je bila stalna tudi obrtniška prireditev 2. februarja. Tedaj je odbor povabil v Kamniški dom godce in člane z družinami.⁵²

Mojstri in pomočniki so bili člani tudi številnih drugih kulturnih in telovadnih društev. Med vojnama je bila zelo v modi udeležba v telovadnih društvih Sokol in Orel. Drugih možnosti za razvedrilo je bilo veliko: od gledaliških skupin Narodne čitalnice (ustanovljene leta 1866), salonskega orkestra (ustanovil ga je slovenski skladatelj Viktor Parma leta 1900), pevskega društva Lira (organizirano 1882. leta) pa do gasilskega (delujoče od 1882. leta), lovskega društva ipd.

Vajenci in pomočniki so se v prostem času zabavali tudi v svojih družčinah. Vajence so navadno mojstri »držali« trdno v rokah, saj kot je rekel mojster Peterlin: »Jaz sem odgovoren zanje!«⁵³ Zato niso smeli pohajkova-

ti po mestu, temveč so se morali po delu umiti in oditi v posteljo (pozimi ob 20^h, poleti ob 21^h). Edini stik s sovrstniki je bil v obrtni šoli.

Pomočniki so seveda bili bolj svobodni. Hodili so k telovadnim društvom, h kulturnim organizacijam pa tudi na veselicah so bili. Kljub večji svobodi mojster tudi pri njih ni rad videl, da bi se vračali domov pozno ponoči. Ob večerih so se družili s svojimi vrstniki iz domačega kraja ali pa so nastajale skupine čevljarjskih pomočnikov. Sprehajali so se po mestu, marsikatero »ušpičili« in se kmalu na večer vračali domov. Ob koncu tedna so take pomočniške združbe organizirale razne izlete v naravo, predvsem v planine (na bližnjo Veliko planino, Krvavec, s kolesi v Kamniško Bistrico ipd.). Zbirali so se tudi po gostilnah, taki znani čevljarjski zbirališči sta bili pri Prusniku in Jagodicu.⁵⁴

KRATICE

ASRS — Arhiv socialistične republike Slovenije
 TM — Tehnični muzej
 NŠALJ — Nadškofijski arhiv v Ljubljani

OPOMBE

1. Ta prispevek je izvleček iz najine seminarске naloge z naslovom »Usnjari in čevljarji v Kamniku«, ki je nastala na Oddelku za etnologijo na Filozofski fakulteti pod vodstvom dr. Janeza Bogataja leta 1983/84. Vanj nisva vključili tehničnega procesa za izdelavo usnja in čevljev ter Pollakove usnjarske obrtne delavnice.
2. ASRS, Terezijanski kataster leta 1752, Bekannten B Tabele, Ljubljana, Kresija št. 339, za Kamnik.
3. ASRS, Popravki Franciscejskega katastra za Kamnik iz leta 1868.
4. TM, Statistische Bericht der Handels und Gewerbebekamme in Laibach über die volkswirtschaftlichen Zustände in Krain für das Jahr 1880.
5. ASRS, TOI, Obrtna statistika, fasc. 152 (leto 1895—1916).
6. ASRS, TOI, fasc. 289, usnje.
7. KAMNIŠKI ZBORNIK, Janko Polec, Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v 200 letih; tiskala tiskarna časopisnega podjetja Slovenski poročevalec, Ljubljana 1955.
8. NŠALJ, sign. ŠAL/ŽA — Kamnik, fasc. 2, status animarum mesta in vasi — 1821—1913.
9. KAMNIŠKI ZBORNIK III. Božo Otorepec, Doneski h gospodarski zgodovini Kamnika do XVI. stoletja. Ljubljana 1957.
10. Pavel Blaznik, O cehih na Slovenskem. Založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki, Ljubljana 1940.
11. TM, Statistischer Bericht der Handels und Gewerbebekamme in Laibach über die volkswirtschaftlichen Zustände in Krain für das Jahr 1880.
12. ASRS, TOI, Obrtni register občine Kamnik za leta 1892—1940.
13. Informator Alojz Ložar.
14. Informator Alojz Ložar.
15. ASRS, TOI,

Obrtni register občine Kamnik za leta 1892--1940. — 16. Informatorka Marija Peterlin. — 17. inf. Alojz Ložar. — 18. Inf. Marija Kos. — 19. Inf. Marija Peterlin. — 20. Inf. Alojz Ložar. — 21. Inf. Alojz Ložar. — 22. Inf. Marija Berlec. — 23. Inf. Alojz Ložar. — 24. Inf. Marija Berlec. — 25. Inf. Alojz Ložar. — 26. Inf. Marija Peterlin. 27. Inf. Marija Berlec. — 28. Inf. Marija Berlec. — 29. Inf. Alojz Ložar. — 30. Inf. Marija Kos. — 31. Inf. Jaka Klemen, Marija Berlec, Alojz Ložar. — 32. Inf. Marija Peterlin. — 33. Inf. Alojz Ložar. 34. Inf. Marija Berlec. — 35. Inf. Jaka Klemen. — 36. inf. Alojz Ložar. — 37. inf. Ciril Razpotnik. — 38. Inf. Alojz Ložar. — 39. »Kamničan«, 6. oktober 1906, priloga »Našemu listu«, št. 54, NUK, sign. 37575. — 40-41. Alojz Ložar. — 42. Inf. Marija Peterlin, Alojz Ložar. — 43. Inf. Marija Peterlin. — 44. Inf. Marija Peterlin. — 45. Inf. Marija Berlec. — 46. Inf. Marija Peterlin. — 47. Inf. Marija Berlec. — 48. Inf. Ciril Razpotnik. — 49. Inf. Jaka Klemen, Ciril Razpotnik. — 50. Inf. Marija Peterlin. — 51. Jaka Klemen. — 52. Inf. Alojz Ložar. »Kamničan«, št. 2, 3. avgust 1935, NUK, sign. 54794. — 53. Inf. Marija Peterlin. — 54. Inf. Jaka Klemen, Ciril Razpotnik.

INFORMATORJI

O usnjarjih

1. Štefan Repanšek, roj. 1914, bivši direktor tovarne UTOK, Kidričeva 1, Kamnik. — 2. Jana Biško-Pollak, roj. 1907, trgovka, Trg svobode 6, Kamnik. — 3. Justin Slanovec, roj. 1910, usnjar, Cesta treh talcev 15 a, Mekinje. — 4. Tomaž Gantar, roj. 1912, usnjarski mojster, Kettejeva 1, Kamnik. — 5. Cilka Humer, roj. 1921, raču-

novodkinja, Cankarjeva 40, Kamnik. — 6. Jože Urankar, roj. 1930, učitelj, Bistriška 6a, Domžale. — 7. Miha Hribovšek, roj. 1930, usnjarski mojster, Vegova 15, Kamnik. — 8. Matija Kodra, roj. 1912, mizar, Bistriška 20, Kamnik. — 9. Francka Knaflič, roj. 1905, gospodinja (žena Toneta Knafliča), Prešernova 38, Ljubljana. — 10. Avgust Sedušek, roj. 1910, usnjarski mojster, Tunjiška mlaka 22, Kamnik. — 11. Lado Vjenček, roj. 1914, usnjar, Perovo 5, Kamnik. — 12. Janez Krašovec, roj. 1915, usnjarski mojster, Nevlje 1, Kamnik. — 13. Hinko Purgar, roj. 1937, električar, Ulica Kamniško-zasavskega odreda 18, Kamnik. — 14. Matija Demšar, roj. 1912, usnjarski mojster, Mekinje 65, Kamnik. 15. Franc Hribovšek, roj. 1902, usnjarski pomočnik, Paška vas 7a.

O čevljarjih

1. Marija Peterlin, roj. 1904, učiteljica, Kidričeva 19, Kamnik. — 2. Alojz Ložar, roj. 1908, čevljarski mojster, Medvedova 12, Kamnik. — 3. Marija Berlec, roj. 1901, gospodinja in priučena čevljarka, Usnjarska 3, Kamnik. — 4. Jože Tajč, roj. 1923, čevljar, Kidričeva 30, Kamnik. — 5. Stane Pogačnik, roj. 1905, učitelj, Maistrova 5, Kamnik. 6. Albert Čebulj, roj. 1918, univerzitetni profesor, Medvedova 28, Kamnik. — 7. Marija Kos, roj. 1920, gospodinja, Streliška 15, Kamnik. — 8. Ciril Razpotnik, roj. 1921, čevljar, Gornje Perovo 2 a, Kamnik. — 9. Jože Koder, roj. 1910, čevljar, Stranje 4, Kamnik. — 10. Jaka Klemen, roj. 1914, čevljar, Rožičeva 2, Kamnik. — 11. Peter Klavčič, roj. 1913, mornariški častnik, Ljubljanska 3c, Kamnik. — 12. Drago Štefula, roj. 1922, električar, Kidričeva 22, Kamnik. — 13. Marija Štefula, roj. 1912, gospodinja, Kidričeva 32, Kamnik.